

AZ ORMÁNYI REFORMÁTUS TEMPLOM KUTATÁSA

EMÖDI TAMÁS–KISS LORÁND

Történeti adatok

A Kis-Szamos völgyétől kissé nyugatra, a Szamosmenti-dombság vonulatai közt Szamosújvár magasságában megbúvó Kolozs megyei Ormány a középkorban Belső-Szolnok vármegyéhez tartozott, annak egyik legdélibb helységeként.

Az egyik legkorábbi – meglehetősen kétes hitelű –, erdélyi helységeket felsoroló, 1060–1063 közötti évekre vonatkozó oklevél szerint, mely egy 1320–1321 körüli¹ oklevélhamisítványban szerepel, I. Béla király visszaadta a neki hűséggel szolgált Csák fia Györkének erdélyrészi – (Doboka vármegyei) Szentiván, Kisdevecser, Noszoly, Szőlős, Buzias (Borzás), Szentegyed, Szentgothárd, Bonchida, (Víz)szilvás, (a Belső-Szolnok megyei) Retteg és Désakna, valamint Gyalu? nevű (Kolozs megyei) – birtokait, köztük *Ormant*.² Erről a Györkéről és a Csák nemzetség tőlük leszármaztatott ágáról egyéb adatunk nincs, de mivel az 1320–1321 körüli hamis oklevél, melyben az ő szerzett birtokaira utalnak, a királyt Frigyes osztrák herceg elleni küzdelmeiben támogató Lónya fia László javára ítéli ugyanazon helységeket IV. Béla nevében³ (1245-ben), valószínű, hogy őse lehetett vagy legalábbis az oklevél megfogalmazója ezt szeretne volna elhitetni.

A felsorolt birtokok közül 1263-ban Bonchida valóban Csák nembeli Miklós fia Máté, majd 1315-ben ennek fia, Miklós mester birtokában volt⁴, a többit azonban a 13. században és az Anjou-kor elején mások tulajdonában találjuk. Devecser és Szentegyed 1173–1196 közt,⁵ Szentgothárd⁶ és Szilvás⁷ valamikor 1320 előtt, Szentiván⁸ legkésőbb 1305-ben oklevelesen is adatolva a Wassoknak a cegei Szarvastó körül kialakított uradalma részévé lett, Noszoly⁹ 1320 előtt Moys fia Moys tulajdona, Retteg¹⁰ pedig 1283-ban a Rátold nembelieké, majd Kán László vajdáé. Désakna¹¹ királyi hospesek települése volt a tatárjárás után, Gyalu¹² pedig az erdélyi püspöké már azelőtt is.

Az Ormányt említő legelső okleveles adat szerint 1312-ben Kökényes-Radnót nembeli Rénold ispán sógorának, Kacsics nembeli Péternek adta,¹³ majd 1322-ben, amikor a király Rénold halála után a másik sógorának, Kacsics nembeli Simon székely ispánnak adományozta birtokait, ezek közt sorolja föl Ormányt is.¹⁴

¹ Az oklevelet Györffy és Jakó 1317 körülre datálják. A történelmi körülmények alapján az 1320. vagy az 1321. év tűnik a legvalószínűbbnek. Lásd 14, 16–17. sz. jegyzet.

² CDTRANS I, 2. sz. A helységek azonosítása egyes esetekben kétséges.

³ CDTRANS I, 200. sz.

⁴ ÁMTF II, 61–62.

⁵ CDTRANS I, 157. sz.; ÁMTF II, 66.

⁶ ÁMTF II, 89.

⁷ ÁMTF II, 91.

⁸ ÁMTF II, 89.

⁹ ÁMTF II, 82.

¹⁰ CDTRANS I, 402. sz. (hamis oklevél)

¹¹ CDTRANS I, 465. sz.

¹² CDTRANS I, 201. sz.

¹³ AOKM I, 270.

¹⁴ DL 30294.

Így tehát az a személy – feltehetően a Csák nem Kendertói ágából (Karácsonyiné Miklós-ág¹⁵) való Miklós –, aki 1320–1321 körül az oklevélhamisítványt megfogalmazta, az egyetlen bonchidai birtok tényleges tulajdonosaként, kihasználva a Wass Miklós csicsói várnagy,¹⁶ Kán László vajda és Majs fia Majs¹⁷ által királyellenességük miatt elszenvedett kegyvesztést és a rovásukra történt birtokelkobzásokat, valószínűleg minden valós alapot nélkülöző birtokjogokat próbált formálni a felsorolt javakra, attól sem riadva vissza, hogy koholt családágakat kreáljon kezdeményezése alátámasztására. Ormányra talán Rénold magtalan halála miatt számított, hiszen esetében nem tudunk semmiféle kegyvesztésről. Azt sem zárhatjuk ki teljesen, hogy a hamisított oklevél Orman névalakja nem a belső-szolnoki falut takarja.

A Kökényes-Radnót nemzetség 1228-ban már birtokolta a Kolozs megyei tekei uradalmat,¹⁸ Dobokában viszont csak később vetik meg a lábukat. A család Dobokai ágának őse, Mikud bán IV. Lászlótól, illetve V. Istvántól kapta 1279-ben a dobokai várbirtokot és több falut a Szamos bal parti völgyekben, Ormányhoz közel (Dobokavárfalva, Lozsárd, Cseh, Csoboló, Derzse, Jenő, talán Esztény stb.).¹⁹ Belső-Szolnokban ismeretlen időben szerezték meg Ormányon kívül a mellette fekvő Kepesteleket, illetve Szemesnyét²⁰ is, de a vázolt körülmények alapján ezt a birtokszerzést nagy valószínűséggel a 13. század utolsó negyedére helyezhetjük.

A vétségeiért kegyvesztetté váló Kacsics nembeli Simon birtokait Losonci Dénes fiai, Tamás székely ispán és Dezső sebesvári várnagy kapták meg, 1333-ban az övük Ormány²¹ is. 1338-ban Losonci Tamás egy ormányi kúriát adományoz Hétúri Miklósnak.²² A falu egyes részeire igényt tartottak az Iklódszentiváni, Kecseti és Móríci családok is, 1348-ban az Iklódiak tiltják a Losonciakat bizonyos ormányi javaktól.²³ A Losonciak 1381. évi osztálya Ormány harmadrészét Losonci Györgynek juttatta.²⁴ Miután Losonci István szörényi bán fia, Dénes 1393-ban meghalt,²⁵ ormányi része az az évi osztálylevelükben²⁶ Losonci Dezsőfi Miklós székely ispánnak és testvére, László erdélyi vajda fiának, Jánosnak²⁷ jutott.

A falut valamikor a csicsói vár 1387. évi megszerzése²⁸ után, 1405²⁹ és 1467 között annak uradalmához csatolták. 1467-ben Mátyás király az ellene Veress Benedek által szervezett összeesküvésben vállalt szerepük miatt elvette a Bánffyaktól Csicsóvár kétharmad részét a hozzá tartozó uradalommal, benne Ormánnyal, és szolgálataiért Szerdahelyi Imreffy Jánosnak, illetve apjának, Györgynek és testvéreinek, Mihálynak adományozta.³⁰ A másik rész a moldvai vajda birtokába került, aki aztán a teljes uradalmat megkapta II. Ulászlótól,³¹ és a tisztség mindenkori viselője kisebb időmegszakításokkal tulajdonosa is maradt 1571 körül, amikor a már 1544-ben leromboltatott vár tartozékait Szamosújvárhoz

¹⁵ KARÁCSONYI 1900, I, 316.

¹⁶ W. KOVÁCS 2004, 10–11. Wass Miklóstól 1321-ben veszik el Csicsó várát, de a hónap végén már kegyelemben részesül.

¹⁷ ENGEL 1988, 129, 168. jegyzet: Majs fölött 1320 elején aratnak döntő győzelmet I. Károly hadvezérei éppen Bonchidánál.

¹⁸ KARÁCSONYI 1900, II, 337.

¹⁹ ÁMTF II, 54, 67, 68, 78.

²⁰ KARÁCSONYI 1900, II, 337.

²¹ DL 30632. Említi SZOLNOK-DOBOKA V, 299.

²² DL 30632. Említi SZOLNOK-DOBOKA V, 299.

²³ DL 30632. Említi SZOLNOK-DOBOKA V, 299.

²⁴ BÁNFOKL I, 361.

²⁵ 1393. IX. 29.: ZSOKL I, 3113.

²⁶ DR. LÁZÁR 1884, 80.

²⁷ BÁNFOKL I, 451.

²⁸ DL 7284–5.

²⁹ Az ez évi összeírásban még nem szerepel az uradalom falvai közt: SZOLNOK-DOBOKA II, 395.

³⁰ DL 27916. Említi SZOLNOK-DOBOKA II, 381.

³¹ MOL DL 27740-1. Említi SZOLNOK-DOBOKA II, 391.

csatolták.³² Noha az uradalom 1553. évi összeírásában Ormányt a tartozékok között sorolják fel, közben még 1540-ben megszerzi magának Kendi Ferenc, s így felváltva jelenik meg hol egyik, hol másik tulajdonban.³³ Ezután az egykori várbirtok többi részével a szamosújvári vár alá került, majd 1603-ban Makray István szerezte meg egy részét, míg további telkek a 17. század első felében a kisnemes Dobay, Zámbó, Ormányi, Fejérdi, Kendy, Nyitrai családok kezébe jutottak.³⁴ Mellettük a század második felében újabb kisbirtokosok jelentek meg: a Szénási, Ágoston, Hegyestövi, Csonka, Kun és Bab családok, de Apafi fejedelem számos katonai tisztségviselőnek is adományoz itt telkeket,³⁵ majd a század végétől román nemesek is megjelennek. A 18–19. században a falu megmarad az egytelkes nemesek és darabontok, illetve Szamosújvár város és a kincstár közt felaprózódott birtokállományú állapotában.³⁶

Templomáról az első (közvetett) és egyúttal egyetlen középkori adat a szolnoki főesperességbe tartozó plébániája papjának, Andrásnak szereplése az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékben.³⁷ Nem ismerjük titulusát. A helység lakosságának reformációja a 16. század közepén következhetett be. Első ismert lelkészére 1612-ből van adatunk, majd a 17. század végétől teljes névsoruk rendelkezésünkre áll 1864-ig, amikor Néma, majd Désakna leányegyházává válik.³⁸ A 17–19. századokra vonatkozó egyháztörténeti adatok közül a lelkésznévsoron kívül érdemlegesek az itt tartott zsinatok dátumaira (1681, 1687, 1689, 1693, 1698, 1700, 1715, 1721, 1729, 1747, 1749, 1758), a lelkész fizetésére, valamint a templomnak tett adományokra (1732: klenódiumok zálogolása, 1738: Boér István telekadomány, Váradi Mihály 200 Ft pénzadomány) vonatkozóak.³⁹ Az egyház anyakönyvét 1782-től, jegyzőkönyvét 1819 óta vezették.

1880-tól egy ideig ismét anyaegyház. 1857-ben még 77 református lakta, 1891-ben már csak 57, 1999-re pedig teljesen kihalt a gyülekezet.

A templom művészettörténeti irodalma

Ormány református templomáról Szolnok-Doboka vármegye monográfusai csak annyit jegyeznek meg, hogy a reformációt megelőzően épült. Közlik a klenódiumok és 1865-ben összeírt harangjainak feliratait: a nagyobbikon „Pávai Ichnok öntötte Ormány B. 1697”,⁴⁰ a kisebbiken „Váradi Mihály Sz. B. Az ormányi ref. ekkla sz. öntette 1831” szövegek voltak olvashatók. Tőlük tudjuk meg azt is, hogy 1851-ben a templom számára pénzadományt is tevő Váradi Mihály gondnok padokat, kőből úrasztalát készíttetett, és kőpadlóval rakatta le a templombelsőt.⁴¹

1929-ben Debreczeni László készít vázlatrajzokat⁴² a templomról, faragványairól, valamint textíliáiról és klenódiumairól. A fából ácsolt cinteremkapuról a következő töredékes feliratot másolta le: „Haec Porta [...] per Petrum [...] ai tempore curatorum Domini Stepani et Domini Georgii Fejerdiano 1735 die 16 maji.” A szenteszközök közül a 15,4 cm magas talpas ezüstpohár testét halpikkelyszerű cizellálás díszítette, „ajka körül: Ormanyi Fejerdio Mihaly es felesége Kadar ThRESiA adta az Ormanyi Rf. ECLANAK 1782, talpának nyakán olmasi Imre Anno Domini 1645, továbbá D. F. K. 1748” olvashatók.

³² MOL DL 27740-1. Említi SZOLNOK-DOBOKA II, 394.

³³ SZOLNOK-DOBOKA II, 396; SZOLNOK-DOBOKA V, 300.

³⁴ SZOLNOK-DOBOKA V, 301.

³⁵ SZOLNOK-DOBOKA V, 302.

³⁶ SZOLNOK-DOBOKA V, 303.

³⁷ MONVATHUNG I/1, 114.

³⁸ SZOLNOK-DOBOKA V, 306–307.

³⁹ SZOLNOK-DOBOKA V, 306–307.

⁴⁰ Ez Debreczeni olvasatában „Panti Janos öntötte Ormanib 1694”-ként szerepel. Lásd 42. jegyzet.

⁴¹ SZOLNOK-DOBOKA V, 305–306.

⁴² Debreczeni László 1929. évi mappája, 128–132. Az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltára.

Egy talpas ónpohár felirata: „Szambo Mihalyne asszonyom az Edes Istenben el nyugot leanyival Borka / Ersok Susa Cristina ezt a Pohart az ormanyi ecclesianban Isten dücsöse / gere csinaltata es adta”, a hozzá tartozó óntányéron pedig: „Az Kolos vari Reformata collegiumban Tanult fel serdült ifju Pavai P. Ferencz Hagyta holta / utan az ormanyi eclesianak 1722.” Volt még egy felirat nélküli ónkancsó. Egy „egyszerű kék fejtővel varrt, sarokkitöltéses”, 68x75 cm-es lenvászon és egy sarkain díszített, 80x80 cm-es patyolat terítő képezte a szerény textíliaállományt.

Entz Géza Szolnok-Doboka megye műemlékeiről írt összefoglaló tanulmányában Ormány templomát a 14. században épültnek tartotta, de nem tér ki tárgyalására.⁴³ Megjegyzi, hogy számos környékbeli templom falainak meszelésrétege alatt rejtőzhetnek freskók. Erdély Árpád-kori építészetéről 1994-ben megjelent monográfiájában⁴⁴ a templom építetőjeként Rénoldot vagy apját, Jánost nevezi meg.

Virgil Vătăşianu⁴⁵ a késő román kori, torony nélküli, négyzetes szentélyes templomok sorában említi.

A 18. századi vizitációs jegyzőkönyvekből kitallózott néhány adat utal a templom karbantartására, esetleg kisebb munkálatokra: 1729-ben 72 forintot adnak Fejérdi Istvánnak „a Templom építésére”, 1747-ben pedig 33 Forintot.⁴⁶

A templom 2002. évi kutatása

Az egyhajós, négyzetes szentélyű templom a falu nyugati részén, egy enyhén lejtő domboldalon áll, körülötte az alacsony kőfallal körülvett cintermet fák és bokrok nőttek be, köztük főleg 19. századi síremlékek és koporsó alakú sírkövek süllyednek egyre mélyebben a földbe. A nyugati homlokzat előtt mintegy hat méterre egyszerű, kötényes, alul nyitott, bádoghéjazattal fedett, faszerkezetű harangláb áll. A templom körül a nyugati oldalon a talajszint jelentősen magasabb, mint a belső, feltételezhetően középkori padló szintje, a kapu küszöbköve viszont jelzi, hogy itt nem volt átalakítás. Berendezésnek és padlónak már semmi nyoma nincs. A templomnak a fedélszék pusztulása előtt síkmennyezete volt, ma csak két kötőgerenda maradt a helyén a szentély fölött. Az ablakok nyílászárói hiányoznak, csak a keretek némi maradványai vannak a helyükön, míg a déli kapu deszka ajtószárnya és a nyugati kapu díszes vasalatos bádogborítású szárnyai épségben maradtak.

Az épület teljes egészében törtkőből épült, falazatában számos helyen, elsősorban a déli hajófal nyugati végében és a diadalív két oldalán, valamint a nyugati oldalon feltűnően elváló repedések láthatók. A szentély két sarkát átlós állású támpillérek erősítik, ezek egyszerre épültek a szentély falaival, a hajó sarkain viszont soha nem voltak támpillérek, itt kváderfalazást találunk. Egyazon építési periódusban épült a 8 x 11 m-es hajó és a 4,8 x 6 m-es, kissé nyújtott szentély is; előbbinek belsejét két déli ablak, utóbbit egy a déli és egy, a keleti homlokzat közepén nyíló ablak világította meg. Furcsamód a diadalív beugrásai keskenyebbek, mint az 1–1,2 m széles kerítőfalak. Külső lábazatnak nem találtuk nyomát, és ha volt is ereszpárkány, ami a kortárs, felépítményeikben kvádereket is magukba foglaló templomépületek esetén általában kiülő, profilozott formában megtalálható vagy kimutatható, ennek itt mára minden elemét visszabontották.

Eredeti helyükön és formájukban őrződött meg a hajóba vezető két kapu, valamint a négy ablak közül háromnak a kőkeretei. A kapuk kávéi belül szegmensívesek, az ablakokéi egyenes szemöldökűek. A nyugati homlokzat tengelyében levő főkapu csúcsíves záradékú, profilját kívülről befelé ferde lemez, homorlat, derékszögű vájat, horonnyal kapcsolódó pálcából, illetve ennek kissé elforgatott

⁴³ ENTZ 1944, 194, 202.

⁴⁴ ENTZ 1994, 54, 138.

⁴⁵ VĂTĂŞIANU 1959, 120.

⁴⁶ MIKLÓSI-SIKES 1989, 71.

szimmetrikusából álló tagozatsor képezi. A profil kifelé lejtő rézsűre metsződik, kivéve a belső horony és pálca alkotta tagozást, ami a nyílás felé lejtő rézsűre fut. A metsződések zónája mindkét szárkőnél lepusztult és cementtel kiegészített. A kapu fölötti kisméretű, négyzetes, a falsíkból enyhén kiugró vakolatmező eredetileg valamilyen feliratot hordhatott.

A déli homlokzat közepén nyíló keskenyebb kapu enyhén csúcsíves záradékú, és profilját ferde lemez és homorlatból pálcába áthajló, majd lemezzel visszatörő tagozatsor alkotja, mely gúlásan kialakított, kétfelé lejtő rézsűre metsződik.

Az ablakok belső káváit a falazathoz hasonlóan törtkőből, a külső, félkörívesen záródó kereteket befelé szűkülő, rézsűsen faragott kövekből alakították ki, a szemöldököket egyetlen kötömbből. Utóbb a hajó délkeleti ablakát, bal oldali keretét meghagyva kiszélesítették, szemöldökét egyenesre vágva; eredeti záróköve a templom mellett hever. A déli homlokzat nyugati felében a falazatban a jelek szerint – erre utal a délnyugati hajóablak helyzete is – annak építésekor egy 2 x 1,5 m-es, egyenes hátfalú, 30 cm mély fülkét alakítottak ki. Minden vakolat- és meszelésréteg befordul a fülkébe, a legalsón festésnyomokat találtunk. Az első vakolatrétegen a bélleten vörös és narancs színű csíkok maradványai láthatók, a hátfalon pedig elmosódott színfoltok. Töredékes állapotuk miatt nem volt megállapítható, hogy figurális vagy díszítőfestés részei voltak.

Az északi oldalon a szentély falához kissé ferdén csatlakozik egy azzal egybeszőtt támpillér, mely egyértelműen a sekrestye keleti falának csonkját képezi. A hajósarok és a pillér által közrezárt falszakasz alsó fele szélesebb és egyenes vállal ugrik ki, jelezve a kelet–nyugati tengelyű egykori dongaboltozat támaszkodási felületét. A boltozat lenyomatának némi nyoma felfedezhető a keleti hajófalszakaszon is. A falkutatás nyomán kirajzolódott a sekrestyekapu szegmensíves nyílászáradéka és jobb kávjának külső vonala. Az egykori keleti sekrestyefal csonkját részben újrarakhatták a sekrestye elbontása után, ugyanis homlokfalát kváderekből, illetve csapott élű vízvetővel alakították ki, csakúgy, mint az északkeleti saroktámpillért. A délkeletinek a homlokfalából a kváderek kihullottak, s a felső vízvető rézsűs kötömbjei is hiányoznak.

A nyugati hajófal belső oldalán, a kapu fölött egy elfalazott négyzetes fülkét találtunk, de a falszövet gyengesége miatt nem bonthattunk bele. A hajót a szentélytől elválasztó diadalívet kváderekből rakták, melyeket az ív vállától kétoldalt ferde rézsűre metsződő élszedéssel tagoltak. Homlokoldalain keskeny lemezből és pálcába forduló homorlatból álló profilozott lábazat van. Az ívet szétszedése után – ami valószínűleg egyszerre történhetett a szentélyboltozat elbontásával – a diadalívbeugrások homlokfalait a tanúként megmaradt indító rétegek köve fölött kiegyenesítették. A bontáskor a némai szentélyhez hasonlóan a két keleti sarokban meghagyták a nyolcszögű metszetű, talplemezes, fordított negyedgúla alakú gyámokat és rajtuk a boltozati ívek első bordáit, a nyugati sarkokból viszont kibontották őket. Profiljuk kétoldalt élszedéses. A boltozatnak nem voltak vállbordái, és a boltsüvegek sem mélyedtek a falakba, fészkeknek nincs nyoma.

A szentély északi oldalán részlegesen kibontottuk a befalazott csúcsíves záródású sekrestyekaput. Ennek profilja apró méretbeli eltérésekkel megegyezik a déli kapuéval, és azonos kialakítású rézsűkre metsződik; nyílásának belvilága valamivel keskenyebb. Tőle jobbra kisméretű csúcsíves, egyszerű szalagkeretes szentségtartó fülke mélyed a falba. Az átellenes oldal szegmensívvel záródó, 110 cm széles ülőfülkéjének káváit, csakúgy, mint a mellette levő kis, 30 x 30-as négyzetes fülkéjét, törtkőből falazták ki, és egykorúak a falazattal.

A kutatók már ismert volt, hogy többretegű festésréteg borítja a szentélyfalakat, 1998 júliusában ugyanis több helyütt megszondáztuk a meszelés- és vakolásrétegeket. Eredményeinket a következőkben foglalhatjuk röviden össze:

Valószínűleg nem sokkal a templom felépítése után festették az akkor még vakolatlan falakra azt az eredetileg nyilván tizenkét felszentelési keresztet, melyek közül hetet sikerült azonosítani, kettőt a keleti,

egyed a déli szentélyfalán, az ülőfülke fölött, valamint kettőt-kettőt a déli és a nyugati hajófalán, a kapuk két oldalán. Legjobban a szentély keleti falán őrződtek meg, itt a bal oldali már korábban is ismert volt, de a déli hajófal nyugati példánya is majdnem épen került elő. A bordóvörös és szürkéskék színű felszentelési keresztet külön e céllal felhordott okkersárgás alapvakolat-szigetekre festették, melyek széleit a keresztetől egy arasznyira elsimították (hasonló megoldással találkozunk Óraljaboldogfalván és Borbándon). A második réteget az északi szentélyfal díszes keretelésű, 188 cm széles mezőjének alakos képe alkotta a szentségtartó fölött. A keretből csak a felső sáv őrződött meg, és nem is biztos, hogy oldalt lefordult. A mustrás keretdísz vonalait előbb vörös festéssel „kicsaptatták” és utána festették meg. A keret alatt, kékesfekete háttér előtt a mező tengelyétől kissé jobbra Krisztus-fej kereszt glóriájából maradt egy kis részlet, mellette balra görögbetűs H:C: X:C: felirat. Tőle jobbra ívelt szárú kereszt (?) kis részlete. A vörös, okker, narancs és bordó színekkel festett falkép vakolata nem terjedt túl a képmező szélein, tehát nem nagyobb falkép-ciklusról, hanem egyetlen jelenetről van szó. Vakolata barnás színű, finom liszt-szitált homokot tartalmaz, mészből szegény és igen mállékony. A szentségtartó kökeretének felületén talált kisebb töredékek arra utalnak, hogy a fülke beleesett a képmezőbe. A harmadik kifestés már a szentély teljes felületére és a diadalívre is kiterjedhetett, bár erről csupán szigetszerű nyomok tanúskodnak, nagyobb összefüggő részeket csak a keleti fal alsó felén találtunk. A mintegy 150 cm magasságig terjedő árnyékoló architektonikus díszítőfestés a vakolatot fedő második fehér mészrétegre került. A főbb vonalakat fekete színnel előre meghúzták a rózsaszín alapra. Két, a szentély teljes területén végigfutó, 53 cm széles, vízszintes, átlókkal osztott négyzethálós szerkesztésű polikróm – fehér, rózsaszín, sárga, okker, barna (bordó?), kék, narancs, májvörös háromszögek, négyzetek és trapézok – sáv viszonylag megbízhatóan rekonstruálható, ezek ráfedtek a felszentelési keresztet is. A mező felső szélét nem tudtuk behatárolni. E fölött, a keleti falon fekete alapon sűrű, ívelt réz-zöld ecsetvonásokkal festettek ki egy nagyobb felületet, amihez az ablak körül egy ugyanilyen zöld, 4–7 cm-es sávkeret tartozott, az ablakbéllet pedig téglavörös volt. A két vékony, fekete csíkkal keretelt dekoratív mező között 40 cm-es sávban csak színfoltok jelezték, hogy volt itt még egy másféle dekórum is, és az oldalsó falakon is csak legfeljebb tenyérnyi festett felületek (vörös, barna, zöld, narancs, rózsaszín) maradtak a két vízszintes sáv fölött. Ezekkel egykorú lehet az ülőfülke téglavörös színezése, a bordákon megfigyelt vörös, illetve fekete sávfestés, valamint a diadalív belső élszedésének narancs festése. A díszítőfestést hordozó vakolat állapota igen rossz, mállékony, a színek kifakultak. A déli falon ezen a rétegen „Boldis..., GF VA 1569” bekarcolást találtunk.

A harmadik kifestést 5–6 meszelés követte, majd egy dekoratív festés – a negyedik –, mely már a templom protestáns korszakából való, és kizárólag fekete színnel történt. Az ablakok belső kávájának élét 10–12 cm vastag, armírozást utánzó csíkokkal díszítették, az ülőfülke hátfalára korszoba helyezett virágcsokrot festettek, a diadalív élszedését a hajó felől fekete sávval hangsúlyozták. A keleti ablak két oldalára indadíszes keretbe az evangéliumokból vett idézetek kerültek, tőle jobbra:

„Luc: XII. V. 32NE
FÉJ KITSINY SEREG
MERT TETZET AZ TI
ATYATOKNAK HOGY AD
GYON NÉKTEK ORSZÁGOT”

az ablaktól balra pedig:

„M... XXIV V42
Vigyázzatok azért
Mert nem tudgyátok mely
Órában jö el a ti .....k”.

Összegzés

A falkutatás eredményeképpen megállapítható, hogy az egyhajós templom egyetlen építési periódusban épült, eredetileg a négyzetes, keresztboltozatos szentélyhez északon csatlakozó dongaboltozatos sekrestyével, keleti sarkain kétlépcsős támpillérekkel. Az alaprajzi típus az ördögösfüzesi, bádoki, krasznacégényi templomokéval azonos. Egykorúak a hasonló profilkiképzésű kapukeretek és az ablakok is. A kapukra jellemző, hogy íveik közelítenek a félkörhöz, záradékuknál mindig fűga van, profilozásuk a román koriból kifejlődött, ellaposodó tagozatformákat mutat, s a profilmegállítással együtt már kora gótikus megoldású.⁴⁷ Hasonló kialakítású, viszonylag széles nyílású, félkörívesen záródó ablakai vannak a boroskrakkói, sárdi, mérái, borzasi református templomoknak. A megoldás jellegzetessége, hogy az alsó káva belülről kifelé lépcsővel illeszkedik a külső rézsús keretkőhöz a tokhorony síkjában.

A szentély élszedett bordatípusa a 13. század elején jelenik meg ciszterci monostortemplomoknál, a század közepétől szélesebb körben elterjed, így szorosabb datálásra nem alkalmas; hasonlóan kortalan a gyámok formája is. A déli hajófal külső homlokzatába süllyesztett fülke valószínűleg egy festett képmező keretként értelmezhető. Ilyen megoldásra ugyan nemigen ismertünk példákat, de a festésnyomok erre utalnak.

A templom felépítését a 13. század legvége és a 14. század első harmada közti időszakba tesszük, és éppúgy köthető a Kökényes-Radnót nembeli Rénold ispánhoz (1322 előtt), mint Kacsics nembeli Simon székely ispánhoz (1320-as évek), esetleg Losonci Déneshez és fiaihoz (az 1330-as évektől).

Az északi szentélyfalon levő falkép keretdíszének a kéméndi református templom déli falán és az abrudbányai katolikus templomban nemrég feltárt freskón láthatjuk nagyon közeli párhuzamát, de rokon formát mutat a némai szentély déli falán található falkép kerete is. Főként ezen párhuzamai alapján hozzávetőleg a Zsigmond-korra datálható. Témáját illetően több lehetőség kínálkozik: lehetett Vir Dolorum- vagy Keresztrefeszítés-ábrázolás része, mely a falba mélyedő szentségtartó fülkével képezett egy kompozíciót. Ha viszont a glóriás fő melletti apró részlet valóban kereszt maradványa, akkor Krisztus feltámadása jelenettel állhatunk szemben, amelyen Krisztus baljában kereszt botot vagy zászlót tartott. Hasonló helyzetű, korú és témájú ábrázolást Erdélyben Almakeréken⁴⁸ és Nemesen⁴⁹ találunk, mindkét helyen a tabernákulummal ugyanilyen viszonyban, azaz a miseáldozatot a Passióval hozva összefüggésbe. A kép megrendelője a Losonci Bánffy család valamelyik tagja lehetett.

A szentély protestáns kori kifestését a 17. század végére, a 18. századra tehetjük.

Valamikor az újkorban vélhetően statikai okok miatt elbontották a szentély boltozatát és a diadalív ívezetét, síkmennyezettel fedve be a teljes templombelső, illetve talán a szószerk környezetét jobban megvilágítandó kiszélesítették a hajó keleti ablakát. Ezeket leszámítva lényegesebb beavatkozás a műemlék állagába nem történt.

Az 1990-es évek elején a hívek nélkül maradt templom fedélszéke beomlott. Falait azóta folyamatosan esővíz és kifagyás pusztítja. A két világháború között még jó állapotban lévő templom falai a hatvanas években kezdtek repedezni, míg a karbantartás teljes hiánya végül megpecsételte az épület sorsát.⁵⁰ Berendezését elhordták vagy elkorhad, a hiányzó padló helyén pedig bokrok és kisebb fák vertek gyökeret.

⁴⁷ A nyugati kapuéhoz közeli profilalakítás későbbi (14. század második fele) változatát őrzi a váradi múzeum kőtára. KERNY 1989, 63, kat. 37.

⁴⁸ GOGÁLTAN-SALLAY 2002, 196.

⁴⁹ FABINI 1999, 322e.

⁵⁰ ISTVÁNYI ET ALII 2001, 95.

A műemlék kutatásával a jelenlegi állapotot óhajtottuk dokumentálni, felmérve egyrészt a rohamos pusztulás során később esetleg már eltűnő értékeit, másrészt további, eddig rejtett indokokat szolgáltatva egy remélt beavatkozás számára.

IRODALOM

ÁMTF

1987 Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II. Budapest.

AOKM

1878 Anjou-kori okmánytár. I. Szerk.: Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula. Budapest.

BÁNFOKL

1908–1928 Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez. I–II. Szerk.: Varjú Elemér–Iványi Béla. Budapest.

CDTRANS

1997 Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Jakó Zsigmond. I. Budapest.

ENGEL P.

1988 Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). *Századok* 122. 1–2. 89–146.

ENTZ G.

1944 Szolnok-Doboka műemlékei. In: *Szolnok-Doboka magyarsága*. Szerk.: Szabó T. Attila. Dés–Kolozsvár.

1994 Erdély építészet a 11–13. században. Kolozsvár.

FABINI, H.

1999 Atlas fur siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen. II. Hermannstadt–Heidelberg.

GOGÁLTAN, A.–SALLAY D.

2002 The Church of Mălâncrav and the Holy Blood Chapel of Nicholas Apa. In: *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania*. II. Satu Mare.

ISTVÁNFI GY. ET ALII

2001 Erdélyi református templomok. *Veszendő templomaink*. I. Budapest.

KARÁCSONYI J.

1900 A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I. Budapest.

KERNY T.

1989 Váradi kőtöredékek. Szerk. Kerny T. Budapest.

DR. LÁZÁR M.

1884 Egy oklevél Nagy Iván „A Losoncziak és Bánffyak nemzedékrendje” című közleményéhez. *Turul* 2. 79–81.

MIKLÓSI-SIKES Cs.

1989 A Dési Református Egyházmegye 1720 és 1774 között felvett vizitációs jegyzőkönyveinek művészettörténeti vonatkozású feljegyzései. *Református Szemle* 1. 57–76.

MONVATHUNG

- 1887 Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia. Vatikáni Magyar okirattár. I/1. Collectorum Pontificorum in Hungaria. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375. Budapest.

SZOLNOK-DOBOKA

- 1901–1905 Tagányi Károly–Réthy László–Kádár József: Szolnok-Dobokavármegye monographiája. I–VII. Ds.

VĂTĂȘIANU, V.

- 1959 Istoria artelor feudale în țările române. I. București.

W. KOVÁCS A.

- 2004 A cegei Wass család a középkorban. *Erdélyi Múzeum*. LXVI. 1–2. sz. 1–40.

ZSOKL

- 1951 Zsigmondkori Oklevéltár. I. Szerk.: Mályusz Elemér. Budapest

DATA TO THE RESEARCH OF THE REFORMED CHURCH FROM ORMAN (ORMÁNY)

(ABSTRACT)

The village of Ormány in Kolozs county lies west from the Kis-Szamos valley, between the hills on the banks of the river Szamos. In the middle Ages the village belonged to the Interior-Szolnok county. The village church was built between the end of the 13th century and the 1330s, but due to the frequent changes of ownership it is difficult to decide whether its builder was the land-steward Réold, from the Kökényes-Radnót kindred (before 1322), Simon bailiff of the Széklers from the Kacsics kindred (in the 1320s) or Dénes Losonci and his sons (from the 1330s).

The only medieval data about the church that once belonged to the deanery of Szolnok, is the name of the church's cleric, András on the papal title-sheets from 1332-37. Here the reformation might have happened around the middle of the 16th century. In the course of the 19th century its population decreased considerably, and by 1999 its flock died out completely.

At the beginning of the 1990s the roof of the church fell in, hence its condition is continually waning, its walls are damaged by rainwater and freezing, and weed grows inside the building. The furniture (and the equipment) was either carried away or it perished. Therefore, there was a great need to exploit and to document the present conditions and its disappearing values, at the same time, and as it turned out, its so far hidden wall-paintings (frescoes) provides further reasons for a hoped-for intervention.

From the result of the wall-explorations done in 2002, it can be asserted that the single-aisled church was built in a single building period. The sacristy with a semi-cylindrical vault joins the square shaped cross-vaulted chancel in the north, with buttresses on its eastern corners. This type of plan is identical with that of the churches from Ördögösfuzes (Fizeșu Gherlii), Bádok (Bădești) and Krasznacégény (Tegea). The early-gothic profiling gate-frames and its round-arched windows with a considerably large opening are of the same age. Similar gates and windows are to be found in the reformed churches of Boroskrakkó (Cricău), Sárd (Șard), Méra (Mera) and Magyarborzás (Bozieș).

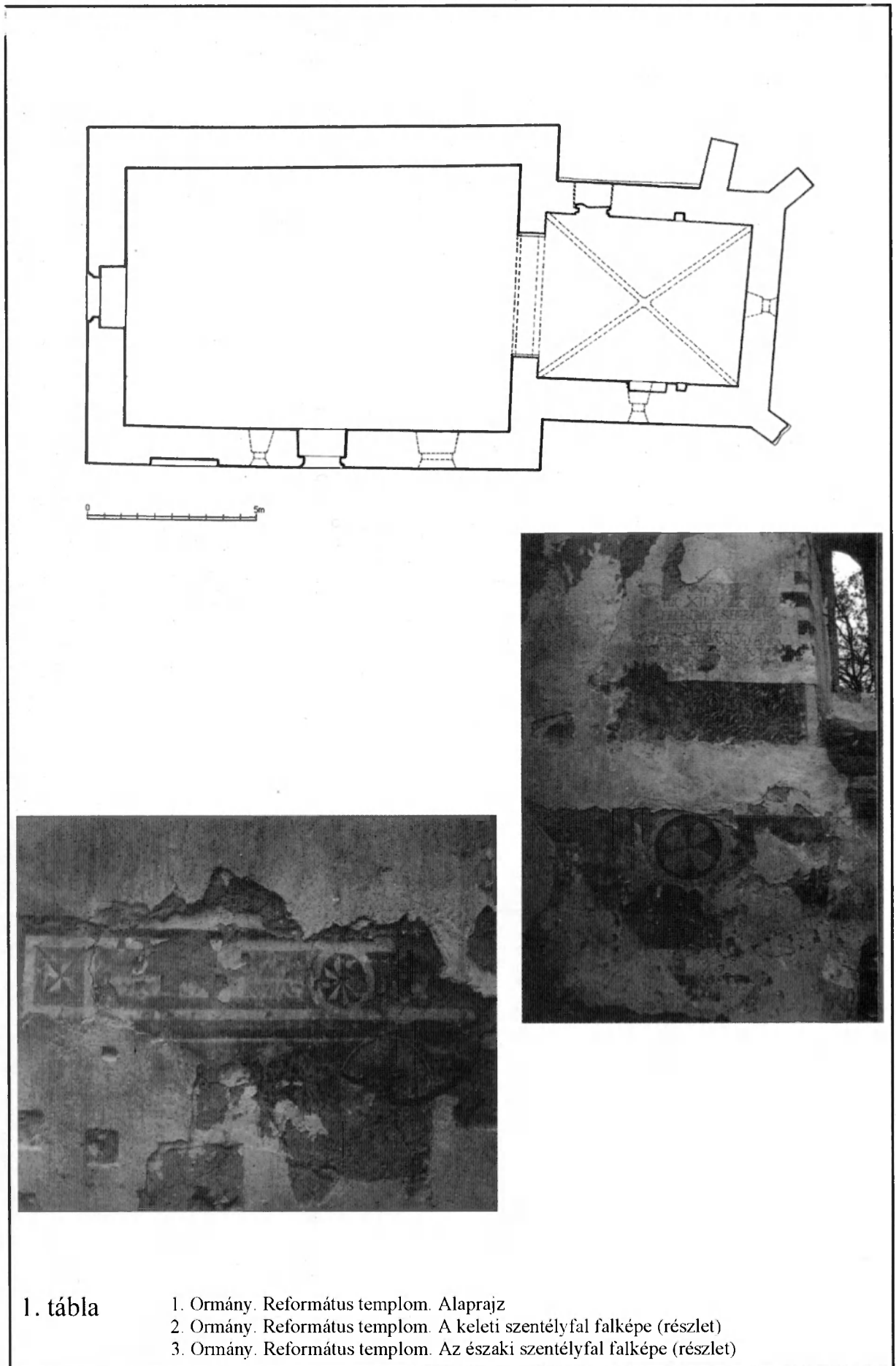
During the exploration it turned out that the walls of the chancel are covered with a multi-layer painting. Probably soon after the building of the church consecration crosses were painted on the walls, out of which seven could be identified.

The second paint layer from the northern chancel consisted of a figural depiction in a frame of geometrical patterns. From this painting only Christ's head and a cross and a glory lasted, with the HC XC inscription in Greek letters and a small detail of a cross with an arched stalk. The frame ornament resembles the frescoes of the churches from Kéménd (Chimindia), Abrudbánya (Abrud) and Néma (Nima) and, it can approximately be dated to the Sigismund of Luxembourg-era.

Its theme cannot be identified unambiguously; it might have been a detail of a *Vir Dolorum*, a Crucifixion or a Resurrection depiction, which created a composition with the tabernacle and related the sacrament of the altar to the Passion.

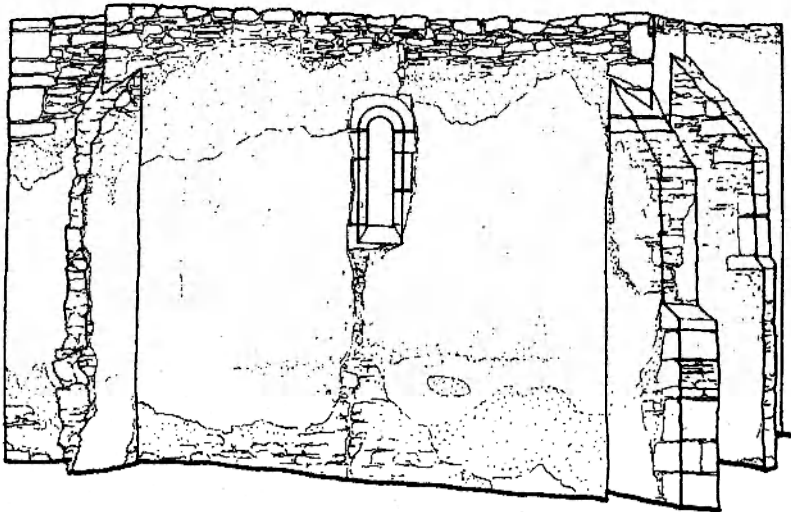
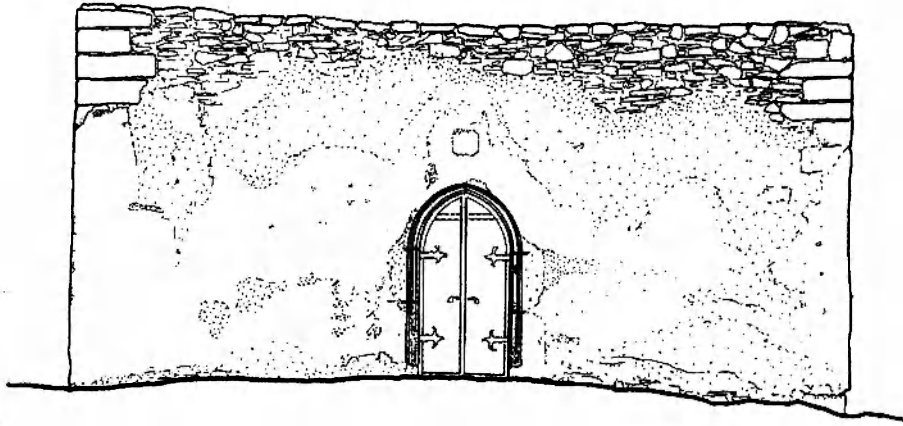
The next painting displayed on the entire surface of the chancel, was probably a polychrome belt with geometrical patterns stretches, although larger coherent parts were found only on the lower part of the eastern wall,

The fourth painting, in black, dates from the protestant period of the church, probably from the 18th century. At this time the margins of the windows and of the triumphal arch were ornamented with decorative stripes, on the *sedilia* was painted a vase with bouquets of flowers, and on the two sides of the eastern window excerpts from the gospels were placed.

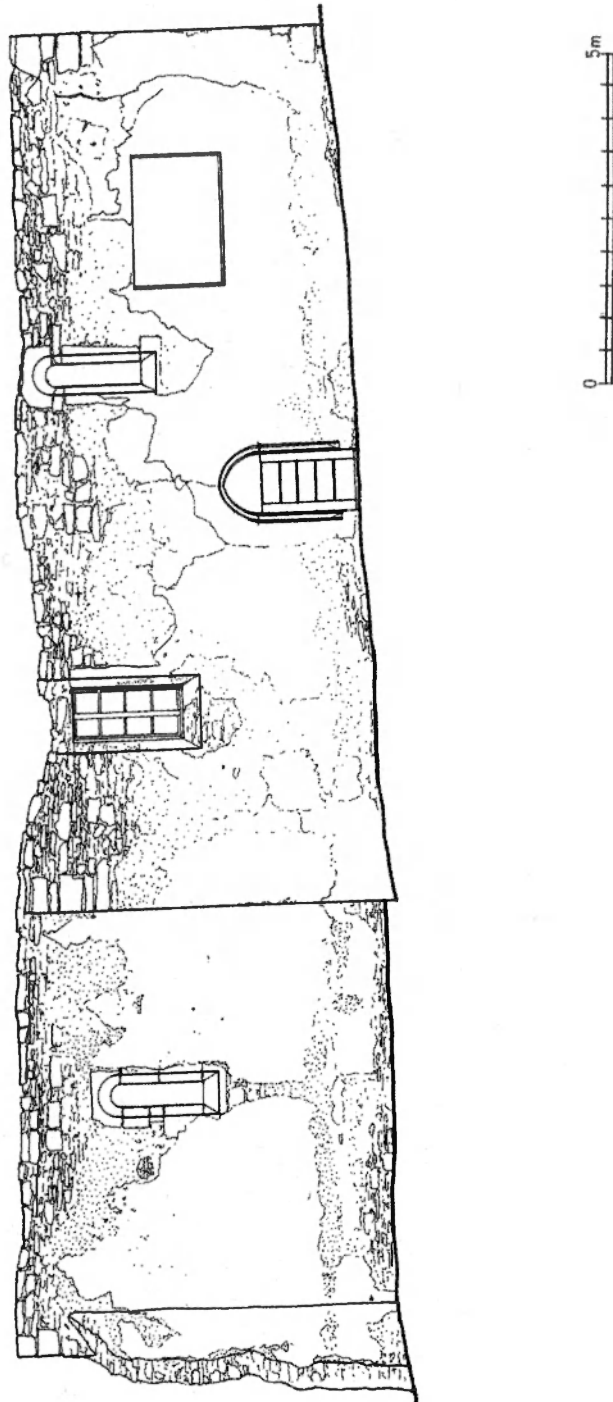
1. tábla

1. Ormány. Református templom. Alaprajz
2. Ormány. Református templom. A keleti szentélyfal falképe (részlet)
3. Ormány. Református templom. Az északi szentélyfal falképe (részlet)

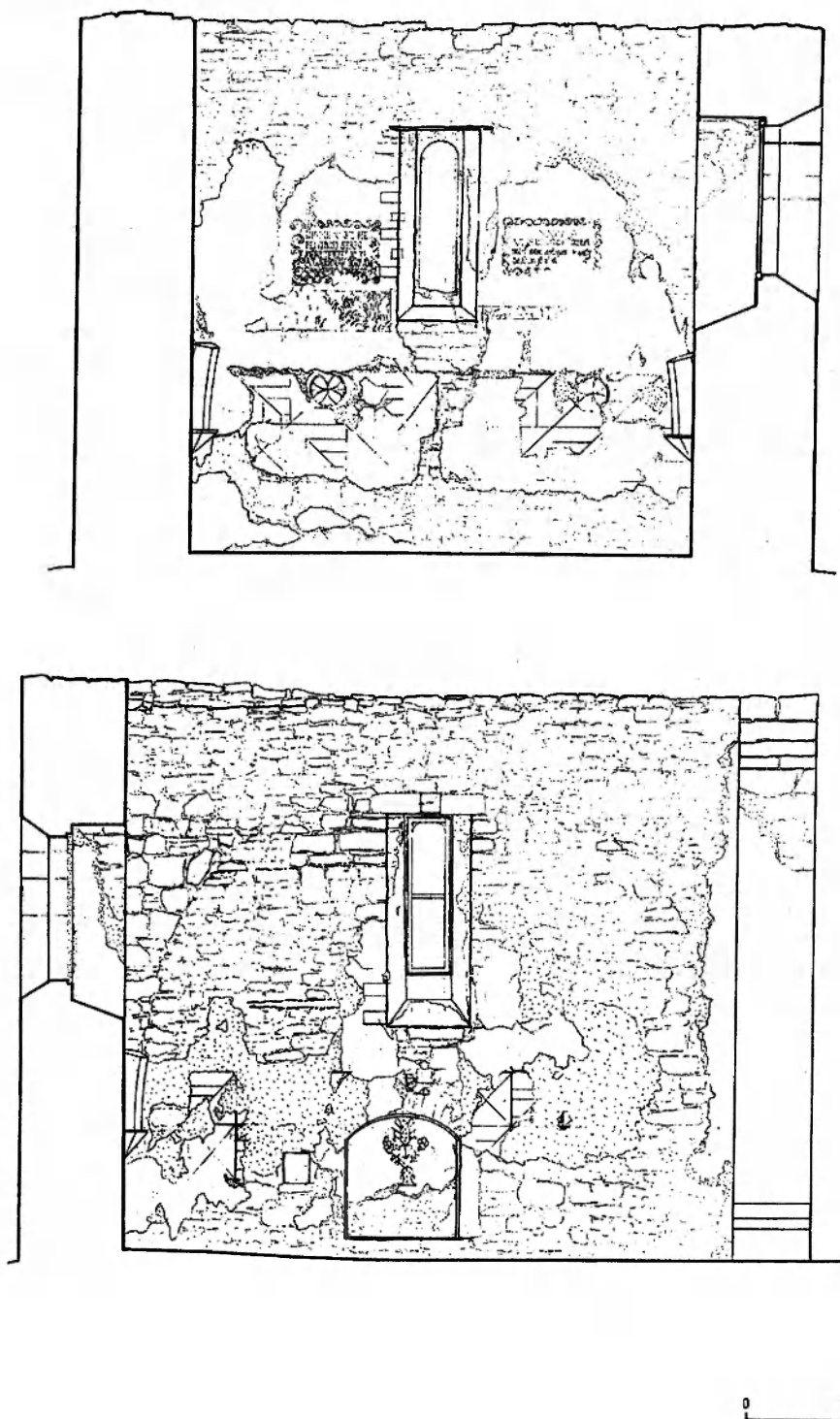
2. tábla

1. Ormány. Református templom. A nyugati és keleti homlokzat felmérése

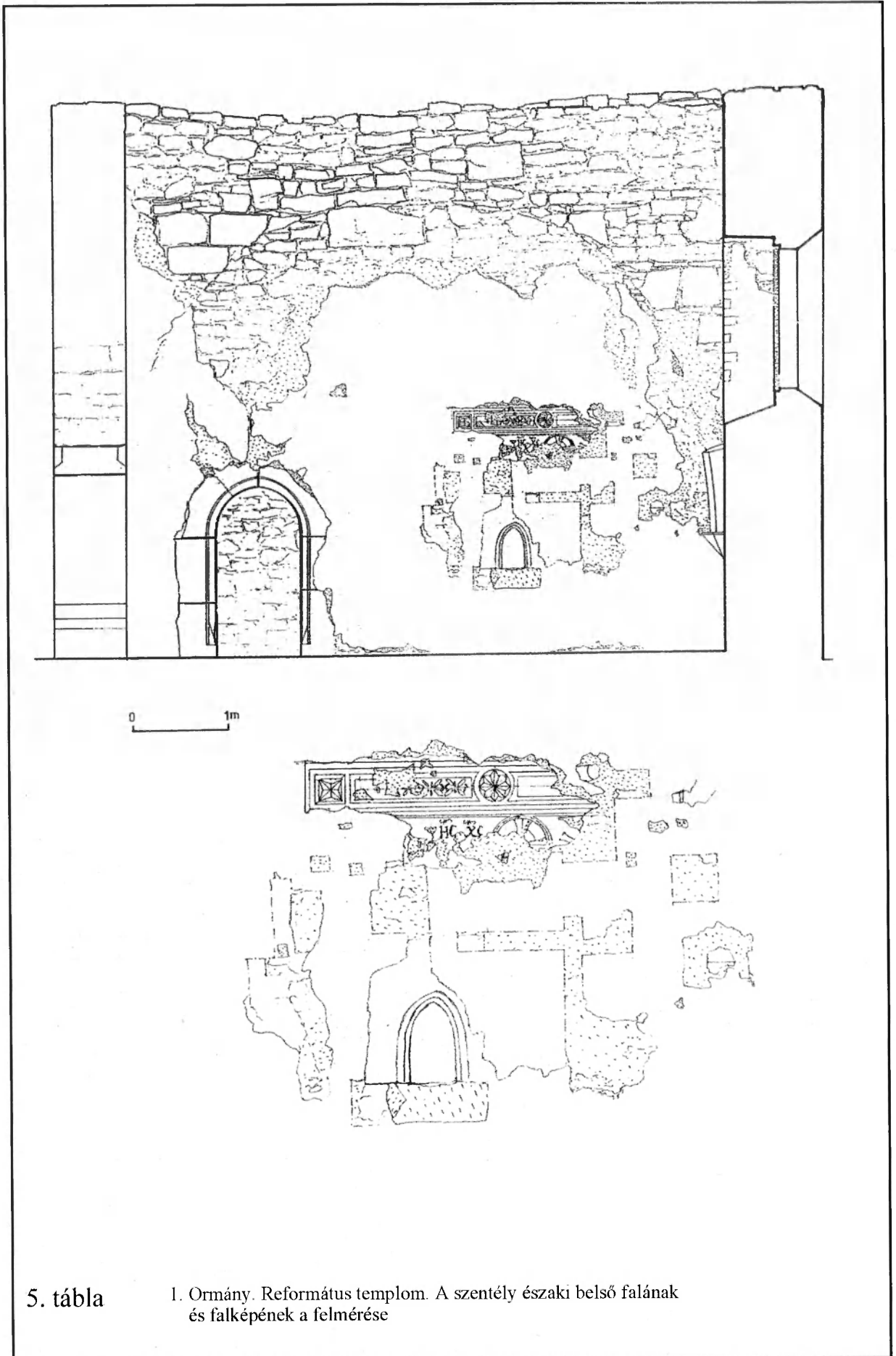
3. tábla

1. Ormány. Református templom. A déli homlokzat felmérése

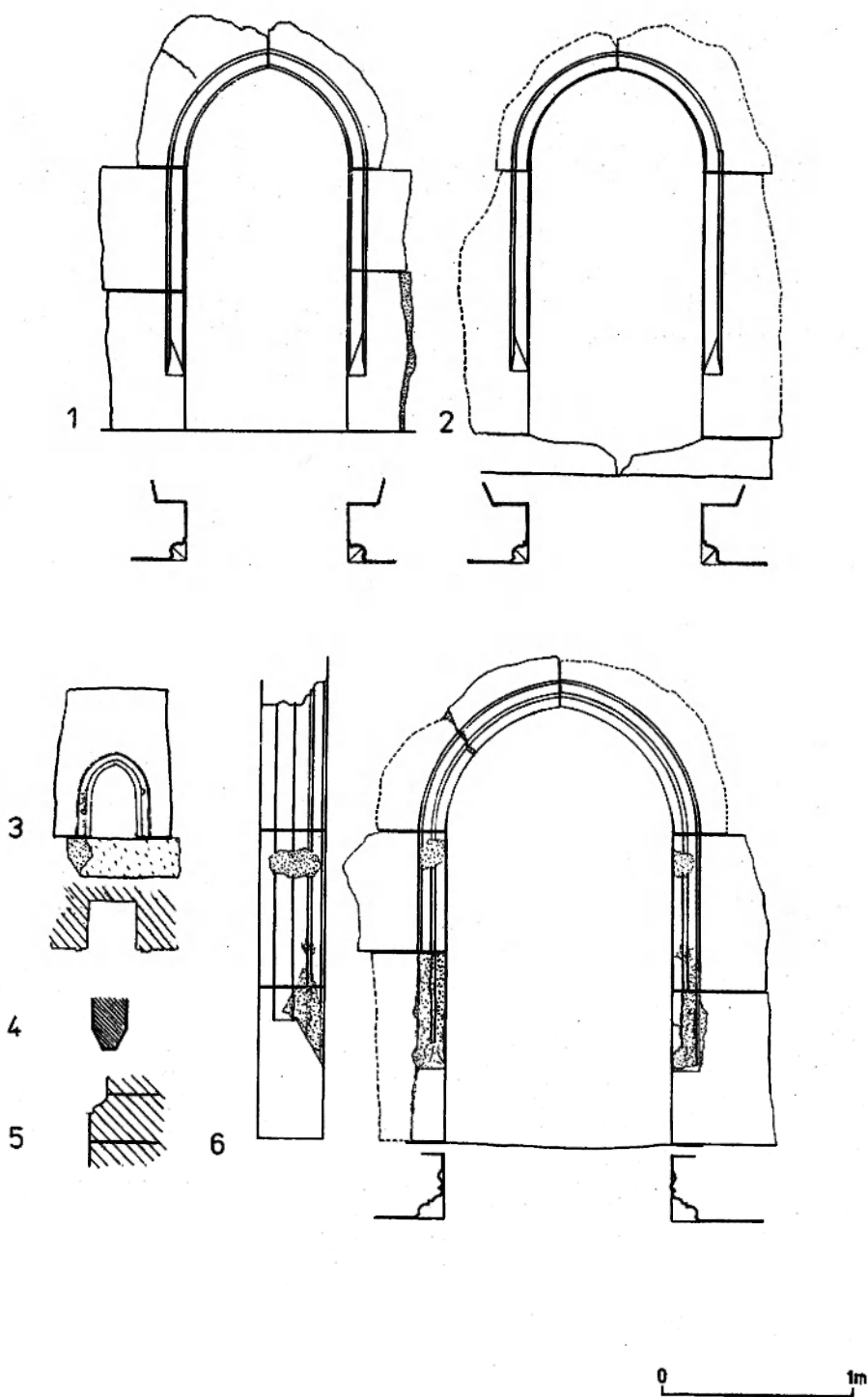
4. tábla

1. Ormány. Református templom. A szentély keleti és déli belső falának felmérése

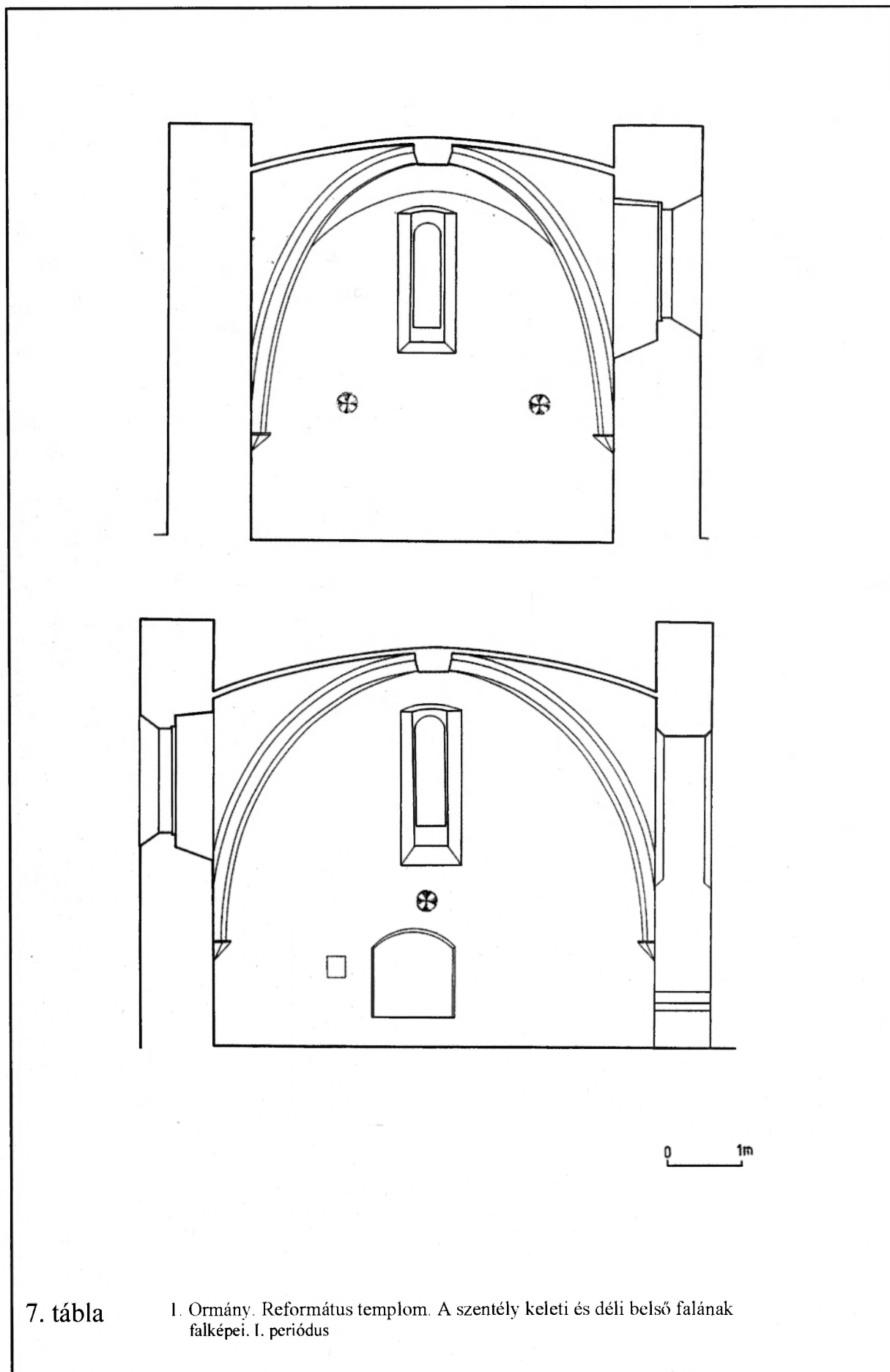
5. tábla

1. Ormány. Református templom. A szentély északi belső falának és falképezetnek a felmérése

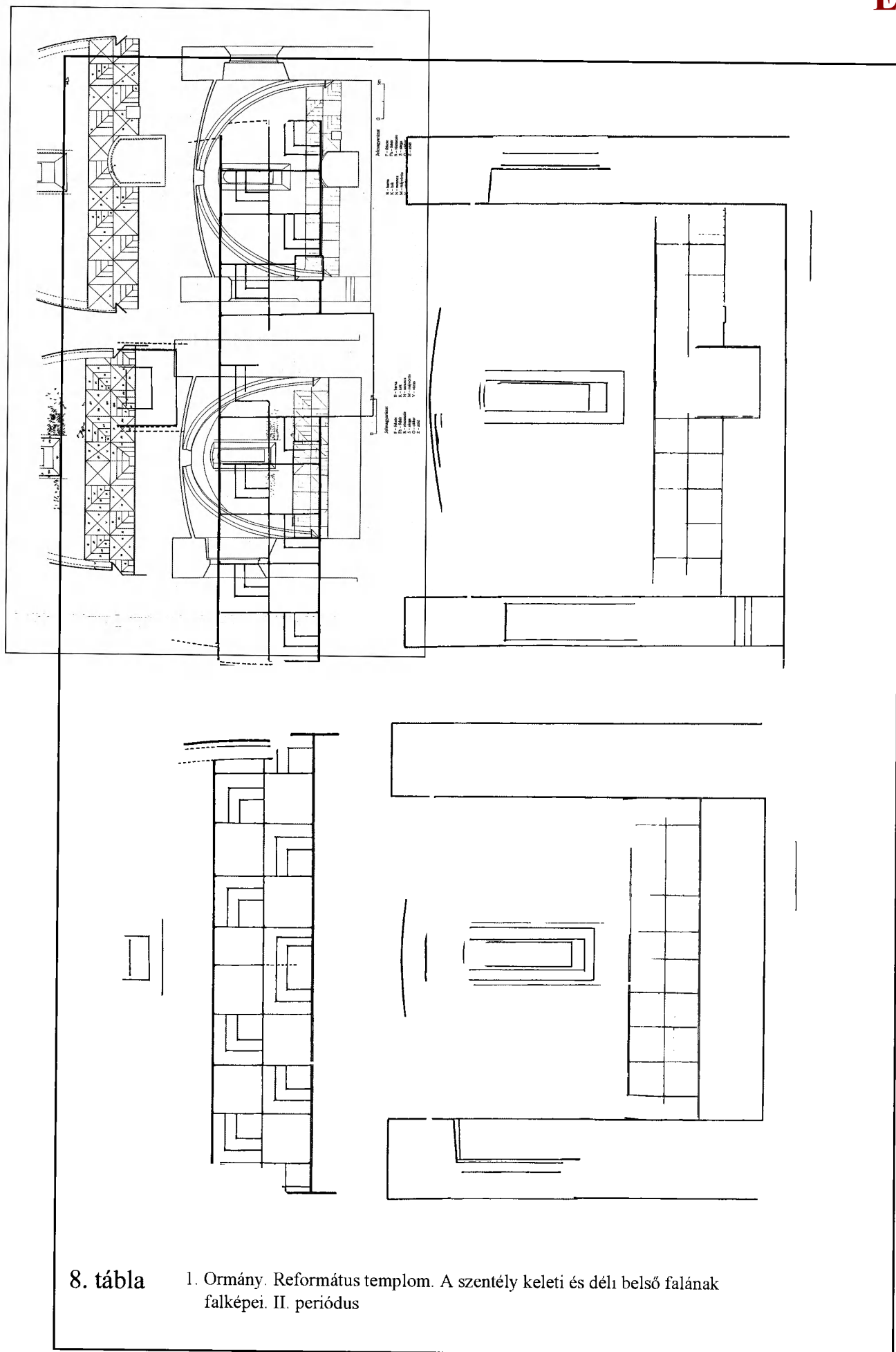
6. tábla

1. Ormány, Református templom. 1. Sekrestye kapu. 2. Déli kapu
3. Szentségtartó fülke. 4. Boltozati borda. 5. A diadalív lábazata. 6. Nyugati kapu

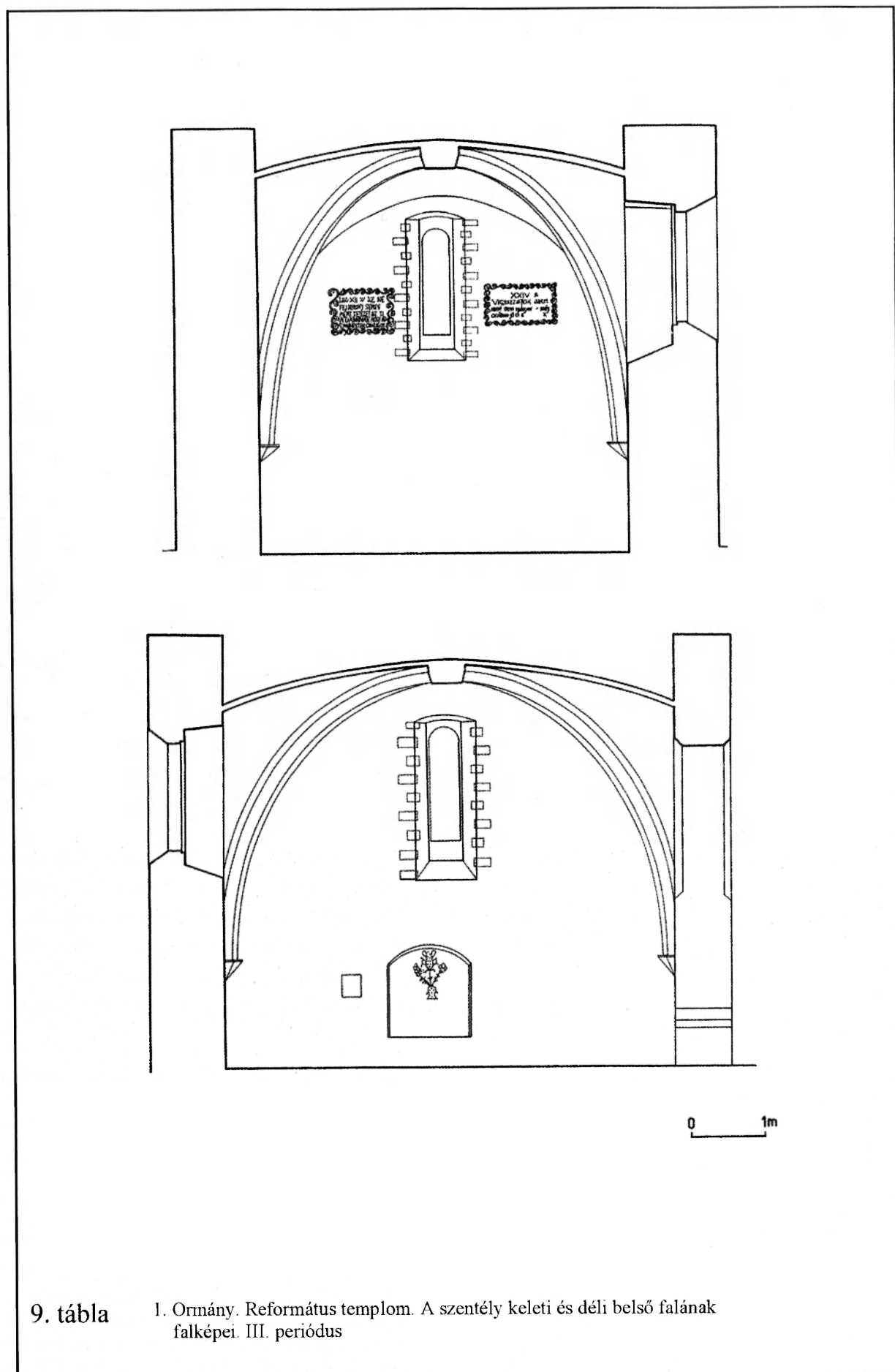
7. tábla

1. Ormány. Református templom. A szentély keleti és déli belső falának falképei. I. periódus

8. tábla

1. Ormány. Református templom. A szentély keleti és déli belső falának falképei. II. periódus

9. tábla

1. Ormány. Református templom. A szentély keleti és déli belső falának falképei. III. periódus